
*Г.М. Падалка,
аспірантка Донецького державного університету управління*

ВИЯВЛЕННЯ ІНДИКАТОРІВ ГРОМАДЯНСТВА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Більшість сучасних суспільств, особливо пострадянських, спрямували свій суспільний розвиток шляхом демократизації. Процес демократизації посідає значне місце у суспільно-правових і суспільно-політичних концепціях і доктринах, а також у соціологічних дослідженнях. Існує низка аспектів демократичного процесу, які вивчаються та досліджуються.

Проблеми взаємовідносин держави і громадянського суспільства під різними кутами зору розкриваються у працях Г.Гегеля, Т.Гоббса, К.Маркса. Аспект забезпечення державою прав та свобод громадян вперше обґрунтували представники природно-правової школи (Платон, Аристотель, Г.Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, Ш.Монтеск'є та ін.) [3]. У напрямі, пов'язаному з визначенням поняття “гарантій прав та свобод” у системі громадянського права працюють українські дослідники: І.М. Погрібний, А.Ю. Олійник, М.І. Матузов, А.В. Малько, В.Ф. Погорілко, М.І. Сірий та ін. Питання участі громадян в управлінні державними справами розглядають Ю.Козлов, Г.Шахназаров, Ф.Батурін, А.Ковлер, В.Смирнов, О.Оболонський [6]. Правовий характер громадянства відображено у працях Ю.П. Битяки, Л.Т. Кривенка, В.Я. Тація, Ж.-П. Жакке, Л.М. Колодкіна, які розглядають аспект конституційних норм та політичних прав громадян [2, 32].

У соціологічному аспекті означеного питання працюють російські дослідники В.К. Левашов, В.Я. Фетісов, В.В. Гаврилюк, В.В. Маленков та ін.

Таким чином, різноманітні аспекти громадянства розкриваються, але, здебільшого, зводяться до правового поля, тоді як визначення і виявлення індикаторів громадянства як показників демократичності суспільства лишаються недостатньо розкритими.

Соціологічне забезпечення виявлення індикаторів громадянства у контексті демократизації суспільства є невід'ємним елементом побудови структури функціонування системи координат громадянин–держава.

Доцільність відстеження саме якісного показника громадянства визначається взаємозумовленістю демократичності суспільства та стану громадянства в ньому, а також ефективністю використання соціологічних засобів дослідження даної проблеми.

Ще за античних часів були закладені суттєві параметри, що відповідали сутності громадянства. Так, Аристотель визначав громадянина як такого, що бере участь у суді та народному зібранні [7]. Відповідно, для того, щоб брати участь у названих закладах, потрібно було досягти певного рівня особистісного розвитку і підтвердити свою спроможність на означені дії. Отже, критерій відповідності статусу був вагомим при набутті громадянства. Але на українському законодавчому просторі такого аспекту, як підтвердження відповідності статусу громадянина, поки що не закріплено.

Законодавчо-правова база громадянства в Україні розбудована на засадах та регулюється:

- Конституцією України;
- Законом України “Про громадянство в Україні” від 8 жовтня 1991 р.;
- чинними міжнародними договорами України з питань громадянства;
- підзаконними актами.

У названих документах та у преамбулі Закону України “Про громадянство України” від 16 квітня 1997 р. відзначається, що право на громадянство є невід'ємним правом людини; громадянин України не може бути позбавленим громадянства чи прав змінити його [4].

Таким чином, самим законодавством країни визначається громадянство як певна категорія, яку можна отримати, змінити, але не вказується, що її треба заслужити. Виховні чи освітні цензи не враховуються. Процес отримання статусу громадянина віддалений від розуміння громадянства як статусу, що набувається шляхом реалізації сутнісних сил людини, досягненням певного рівня виховання і освіченості та відповідного рівня моральності, а також набуттям практичних навичок і досвіду в процесі прийняття політичних рішень та участі в управлінні державними справами.

Встановлену міру, якою визначається громадянство в Україні, а саме – ті ознаки і критерії, що відображають на сьогодні якість громадянства в країні, потрібно, на нашу думку, переорієнтувати у бік якісних показників громадянства.

Щодо якості ідеї громадянства відзначимо, що саме рівень розвитку громадянського початку в людині має визначати її позицію при набутті статусу громадянства. Тобто не лише виховання і кваліфікація мають слугувати індикатором відбору до набуття статусу громадянина, а й добродійні якості на їх високому рівні реалізації сутнісних сил людини в усіх системах її життєвих координат.

Соціологічні дані, своєю чергою, свідчать про серйозну проблему у площині моральності. За матеріалами дослідження Центра Разумкова щодо стану моральності та культури в країні, здійсненого у серпні 2005 р., 20% громадян вважають, що ситуація із суспільною моральністю поліпшилась, а зворотню думку підтримують 42% респондентів. А сьогодні поліпшення відзначають ще менше опитаних – лише 12%, а погіршення – аж 63% [8]. Ці дані засвідчують важливість акцентування уваги суспільства на проблемах моральності, оскільки самі громадяни вбачають її стан невтішним.

Дослідження якості громадянства можливе через соціологічні опитування населення, які відображають погляди громадян щодо ставлення до них держави, а точніше – забезпечення державою основних норм демократичного суспільства. Так, відділ стратегічних соціальних та соціально-політичних досліджень Російської Федерації оприлюднив дані соціологічного дослідження, що проводилось на предмет відстеження думки населення щодо забезпечення державою основних норм життя демократичного суспільства. За результатами дослідження, з 1995 до 2006 р. 58% населення відчувають, що свобода політичного вибору забезпечується владою РФ, а приблизно 50% впевнені у наявності свободи слова та толерантності до чужої думки [5].

Отже, держава має відстежувати і відображати ті інтереси громадян, які для них є вагомими, і відповідно формувати свою політику взаємин з громадянами. Тобто, з одного боку, потрібно спрямувати політику на підвищення якості громадянства через зміну її змісту конституційними нормами та прилаштувати її до суспільства, а з іншого – приймати політичні рішення, спрямовані на задоволення інтересів громадян.

Держава і громадянин взаємозумовлені та взаємопов'язані, отже, дослідження їх взаємовідносин є доцільним для прогнозування їх подальшого розвитку, а також відстеження відхилень і побудови пропозицій щодо підвищення ефективності їх взаємодії.

Це можна підтвердити самовизначенням самих громадян, через їхню відповідь на запитання: “Що таке бути громадянином?” Так, при опитуванні молоді в Росії 51,9% респондентів відповіли, що громадянин – це той, хто проживає на території країни, на другому місці позиція “володіти правами громадянина” – так визначились 47,1% опитуваних, а 40,5% пов'язали громадянство із системою прав та обов'язків перед державою [1, 48]. Якщо екстраполювати ці показники на все пострадянське суспільство, то можна вважати, що саме таким і є загальне сприйняття терміну “громадянство”.

Громадянське суспільство перебуває у міцному причинно-наслідковому зв'язку з інструментом своєї влади – державою. Однією з найстаріших форм соціополітичних відносин між суспільством і державою є демократія. Протягом більшої частини історичного розвитку громадянський статус поширювався на меншу частину

відповідного суспільства. Навіть у багатьох так званих розвинутих країнах ще у XIX–XX ст. більшу частину суспільства, яку становили жінки, не вважали “повноцінними” громадянами; вони були частково, а то й загалом виключені з політичного процесу, не мали права голосу та не могли розпоряджатися за своєю волею майном.

Отже, ще в недавньому минулому держава у своїй політиці виражала, зазвичай, інтереси меншої частини суспільства. У своїй абсолютній формі мінімізації соціальних функцій ця тенденція відобразилася у відомій формулі “Держава – це я!”, але ця абсурдна за своєю суттю соціально-політична практика стала неприйнятною в умовах індустріального суспільства, яке вимагає більшого ступеня свободи; так було покладено початок процесу формування сучасної громадянської демократії. За нових умов у новому вигляді виявився діалектичний характер соціополітичних відношень суспільства і держави – відношення протистояння та взаємозбагачення – зняття (за Гегелем). Держава дедалі більшою мірою, для дедалі більшої кількості громадян починає виконувати функцію реалізації їх інтересів. Держава, яка виражає інтереси панівної групи громадян, є класовою, тобто, зазвичай, такою, що відображає інтереси меншості. А держава, яка намагається відобразити та реалізує права більшості членів суспільства – громадян, припиняє за своєю принциповою ознакою бути класовою. Існування громадянського суспільства передбачає, що класове панування меншості перевтілюється на соціальне, всенародне, громадянське за своїм соціальним та політичним характером панування більшості.

У розрахунках рівня демократичності того чи іншого суспільства використовуються різноманітні індекси (зокрема, індекс демократії Freedom House), а також відповідні індикатори, що відображають стан демократичності за визначними ознаками. Індекс демократії Freedom House охоплює громадянські свободи та права; щодо їх змісту формується індекс рівня демократичності того чи іншого суспільства. Але якщо за систему координат процесу демократії взяти взаємовідносини громадянина та держави і відповідно розглянути становлення демократичної держави при умові розвинутого інституту громадянства, то можна отримати об’єктивний індикатор демократичності.

Таким чином, якість громадянства зумовлюється не лише внутрішнім його формуванням, а й взаємодією держави та громадян у правовому та соціальному полі. Форма взаємодії держави та громадян втілюється у зміст якості громадянства. На якій основі розбудовуватимуться принципи державної політики, таким і буде суспільство, і навпаки – які інтереси задовольнятиме суспільство, таким і буде рівень демократичності суспільства. Завдяки соціологічним дослідженням можна відстежити окремі індикатори кількісних змін, які можуть бути показником переходу до змін якісних.

Визначення якості громадянства може бути ефективним способом відстеження розвитку демократичності суспільства, бо розвинуте громадянство є невід’ємним елементом демократії.

Цілком імовірно, що одразу таких змін досягнути не можна, але з часом необхідність їх дедалі більше усвідомлюватиметься людиною, і саме її внутрішнє усвідомлення сприятиме встановленню якісно нових стандартів. Готовність народу буди громадянами на якісно новій основі – це тривалий шлях до встановлення нових стандартів і критеріїв життя. Навмисне притягнення до таких стандартів через симуляцію якісних показників не сприятиме досягненню потрібних результатів. Лише внутрішні зміни здатні спричинити зміни зовнішні.

Головне в цьому процесі – чітко визначити мету і параметри кінцевої мети. Для цього важливим є порозуміння інтересів, потреб, очікувань громадян і відповідна толерантність їх до держави, адже держава – це бюрократичний механізм і, зазвичай, процес перетворень минає тривалі випробування.

Безперечно, важливою є готовність народу до сприйняття таких нововведень. Щодо цього потрібно працювати з мотивацією людей. Введення нового завжди є процесом;

зміна якості громадянства в Україні не є виключенням. Минувши всі етапи “промоушену”, нова якість громадянства з’явиться на основі старих підвалин, позбувшись віджитих, непотрібних, і збагатившись новими якостями. Сучасне суспільство гнучке до змін, тому можна прогнозувати, що за умов чіткого усвідомленні необхідності можна розраховувати на зростання рівня самосвідомості та відповідні дії.

Визначення громадянства як предмету/мети зумовлює межу, за яку не можна заступати та від якої не можна відхилятися. Орієнтація на нову якість громадянства потребує, насамперед, кількісних змін у якостях, що визначають громадянство. Кількісні зміни сприятимуть оновленню та зміні якісного змісту. Звичайно, не виключена можливість, що невідповідність до якісних перетворень призведе лише до зміни кількісного показника змісту громадянства, а сутність лишатиметься такою, як була. За таких умов потрібно буде розраховувати на мотиваційну площину і пильно відстежувати, коли відбудеться рух у бік змін. Міру, що відстежує коливання змін, можна визначити відповідно до предмету/мети та фіксувати через соціологічні засоби аналізу суспільства.

Важливим моментом є також перевірення носіїв статусу громадянства на так би мовити “професійну придатність”. Це дасть можливість постійно тримати рівень відповідної кваліфікації на високому рівні.

Перехід громадянства на якісно нову основу – це досить складний процес; важливо побачити в ньому рух до змін. Зрозуміло, що швидко досягти результату неможливо, потрібен певний час, а також наявність вищих змістовних підвалин. Перехідний період не буде легким, але результат стане найкращою нагородою за витрачені сили.

Перспективу подальших досліджень у даному напрямі вбачаємо у наступному. Демократичність суспільства можна відстежувати через визначення індикаторів громадянства на рівні якості громадянства. Індикатор демократії в якості громадянства можна отримувати через соціологічні дослідження та інтерпретувати до суспільних процесів. Відповідно до цього, корегувати політику держави та спрямовувати політичні рішення на вирішення проблем громадян та відображення їх інтересів.

Отже, з огляду на сказане, доходимо висновку, що сьогодні визначення і тлумачення громадянства далеке від тих ознак, які ще за давніх часів ґрунтувалися на високих вимогах до претендентів на статус громадянина. З огляду на це пропонується визначити нові вимоги до осіб, що набувають громадянство, які базуватимуться на основі виховного, кваліфікаційного і морального змісту.

Загалом, процес демократизації зумовлений наявністю громадянського суспільства та громадянських прав і свобод; останні, своєю чергою, використовуються як показники демократії. Виявлення індикаторів громадянства є потужним механізмом розвитку демократичності суспільства та ефективним засобом відстеження процесу демократизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаврилюк В.В., Маленков В.В.* Гражданственность, патриотизм и воспитание молодежи // Социс. – 2007. – № 4.
2. *Грабильников А.В.* Поняття конституційного права громадян України “Брати участь в управлінні державними справами” // Часопис Київського Університету права. – 2004. – № 2.
3. *Дробуш І.В.* Конституційно-правові гарантії політичних прав громадян України // Часопис Київського Університету права. – 2004. – № 2.
4. Закон України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 р.
5. *Левашов В.К.* Мера гражданственности в социализмерении // Социс. – 2007. – № 1.
6. *Скібіна О.* Розвиток ідеї громадян України в управлінні державними справами // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4(35).

7. Юм Д. О первоначальных принципах правления // Юм Д. Соч.: В 2-х тт. – М., 1966.
8. <http://www.zn.ua/1000/1550/64076/>